

Jaroslav Šidak

BOSNA I ZAPADNI DUALISTI U PRVOJ POLOVICI XIII STOLJEĆA

Premda je pitanje o podrijetlu t. zv. novomanihejskih sekta na evropskom Zapadu još uvijek u nauci otvoreno, nema sumnje, da su one s vremenom uspostavile neke, pobliže neodređene, veze sa sličnim sektama na Balkanskom poluotoku. Od druge polovice XII. stoljeća, štaviše, pojavljuju se u dokumentarnoj građi različiti, izravni i neizravni, podaci, u kojima se odražava svijest kako zapadnih dualista tako i njihovih protivnika o kolijevci i žarištu dualističkih učenja u središnjem i istočnom dijelu Balkanskog poluotoka. Ta se svijest povezuje najčešće s imenom »bugarske« zemlje — u njezinu širem, državno-političkom značenju, pod kojim se je podrazumijevala i Makedonija.

Činjenica, da se od druge polovice XII. stoljeća sukobljuju na Zapadu dvije glavne struje u novomanihejskom pokretu: izrazito i umjereno dualistička — koju neki nazivaju danas, za razliku od prve, također monarhijanzmom — isključuje mogućnost uže organizacione veze između pojedinih ogranaka pokreta. Još u sredini XIII. stoljeća obje se struje, prema svjedočanstvu R. Sacchoniya uzajamno proklinju.¹ Razumljivo je dakle, zašto upravo Sacchoni, koji daje najpotpunije podatke o pojedinim »crkvama katarā«, ne spominje, osim zajedničkog podrijetla, ni jednom riječju neki oblik njihova organizacionog jedinstva.

Obje spomenute struje u zapadnom novomanihejstvu razlikuju se redovito po svojoj pripadnosti »redu« (ordo) »dragovičkom« ili »bugarskom«. Odavna je već u našoj historiografiji ispravljena teška pogreška, koju je C. Schmidt učinio poistovjetivši izraz »dragovički — dakako, u znatno iskvarenom obliku latinskih dokumenata — s imenom grada Trogira u Dalmaciji.² Uza sve to nije još ni danas objašnjen podatak iz g. 1167., sačuvan u prijepisu iz 1222., prema kome se između

¹ Cathari albanenses dampnant concorrezenses et e conuerso. (U izdanju D. Knievalda, Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima, Rad JAZU 270, 1949, str. 118.)

² C. Schmidt, Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois I, 1849, str. 57 i na drugim mjestima. Usp. o tome moj prilog: Pitanje »crkve bosanske« u novijoj literaturi, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine V, 1953.

petero katarskih crkava na Balkanskom poluotoku nalazila i — »ecclesia Dalmatiae«.³ Premda se pri kraju XII. stoljeća pojavljuju patareni u Splitu i Trogiru, koji progonjeni bježe u Bosnu,⁴ nigdje nema u izvorima spomena o tako čvrsto organiziranoj crkvi, kakvu pretpostavlja navedeni podatak, niti se ime te crkve spominje još kojom drugom prilikom.

Zbog toga su neki iznijeli pretpostavku, da je »ecclesia Dalmatiae« ona ista crkva, koju Sacchoni — jedini put u sačuvanoj građi — naziva »ecclesia Sclavoniae«.^{4a} Izraz »Sclavus, Sclavonus« nije se doduše tek ovom prilikom povezao s pojavom dualističkih heretika. Već u prvoj polovici XIII. stoljeća upotrebljava se on za ogranak umjerenih Konkorićana u sjevernoj Italiji.⁵ Ali se upravo u XIII. stoljeću izraz Sclavonia upotrebljavao na Zapadu u vrlo neodređenom značenju: obuhvaćao je sve zemlje, u kojima su živjeli Južni Slaveni.⁶ Mogao je, prema tome, da zamijeni različite pokrajinske nazive, ne samo imena Bosne i Srbije, nego čak i Bugarske. Ta okolnost otežava znatno objašnjenje slavenskog imena za dio talijanskih patarena.

Ali ni izraz »ecclesia Sclavoniae« ne može se objasniti neposredno na temelju inače dosta opsežnog spisa R. Sacchoniya, u kojem se navodi. Samo redosljed katarskih crkava u Sacchonijevu popisu može poduprijeti indirektan zaključak, da se pod spomenutim izrazom krije »crkva bosanska«, kako se ona sama naziva u XIV. i XV. stoljeću.⁷

Rimska kurija, njezin vjekovni neprijatelj, koji ju je dosljedno progonio do kraja bosanske državnosti, nije je nikada nazivao ni slavenskim ni bosanskim imenom. Ona je nije uopće osuđivala kao organizaciju nego samo kao herezu i utočište dualističkih heretika.

³ Ecclesiae Romanae et Drogometiae et Melenguae et Bulgariae et Dalmatiae sunt divisae et terminatae, et una ad alteram non facit aliquam rem od suam contradictionem, et ita pacem habent inter se... (Carigradski dualistički biskup Nicetas zapadnim dualistima.) Notitia conciliabuli apud S. Felicem de Caraman, sub Papa haereticorum Niquinta celebrati, u djelu M. Bouquet, Recueil des historiens des Gaules XIV, 1806, 448—450 (citiram prema D. Obolensky, The Bogomils, 1948, str. 245).

⁴ Accepimus autem, quod cum nuper venerabilis frater noster Spalatensis archiepiscopus Patarenos non paucos de Spalatensi et Traguriensi civitatibus effugasset, nobilis vir Culinus banus Bossinus iniquitati eorum non solum tutum latibulum, sed et presidium contulit manifestum... (Inocencije III. kralju Emeriku 11. X. 1200.) Smičiklas, Diplomatički zbornik II, 1904, str. 351.

^{4a} I. v. Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters I, 1890, str. 121.

⁵ quidam eorum (t. j. Konkorićana), qui appellantur Sclavi (1235); ap. Döllinger, o. c. II, str. 61.

⁶ Usp. pismo pape Grgura IX. od 13. II. 1234., upućeno kleru i vjernicima »per Carniolam, Istriam, Dalmatiam, Bosniam, Croaciam, Serviam et alias partes Sclavoniae constitutis«. Smičiklas, o. c. III, str. 396.

⁷ Sacchoni navodi »ecclesiam Sclavoniae« poslije katarskih crkava u Italiji i Francuskoj, a prije takvih crkava u istočnom dijelu Balkanskog poluotoka. Malo niže daje zajednički broj »savršenih« za crkve: Sclavonie et Philadelphie et Grecorum, Bulgariae et Dugmuthie. Usp. priloženi faksimil jednog dijela fol. 86^b u zagrebačkom rukopisu Sacchonijeva spisa Summa de catharis et leonistis seu pauperibus de lugduno (Sveuč. bibl. M. R. 146).

[illegible]

Kada je to uradila prvi put, u početku XIII. stoljeća, govorila je o izbjeglim patarenima u Bosni i o proklesoj »herezi kataraka«, zbog koje se teško osumnjičuju mnogi ljudi u zemlji bana Kulina.⁸ Međutim, u dosta obilatoj korespondenciji papa, koja se odnosi na tu heretičku »ljagu«, što je utisnula neizbrisivi pečat srednjovjekovnoj Bosni, uzalud ćemo tražiti kakav konkretniji podatak o odnosu i vezama bosanskih heretika s dualistima na Zapadu.

I.

Prva akcija Rimske kurije protiv heretika u Bosni, koja je započela g. 1200., završena je tri godine kasnije potpunim podvrgavanjem predstavnika »krstjana« — tih »redovnika vjere bosanske«, kako ih jednom prilikom nazivaju Dubrovčani⁹ — zahtjevima Kurije i ugarskog dvora, koji je daljnju sudbinu katolicizma u Bosni najtješnje povezao sa svojim političkim interesima u toj zemlji. Pokazao je to već razvoj prilika u Bosni dvadesetak godina kasnije.

Upućujući svoga legata Akoncija u proljeće 1221. u Dalmaciju s isključivom zadaćom, da »obuzda zlobu nekih Slavena, koji, baveći se gusarenjem, plijene i ubijaju križare kao i druge kršćane bez razlike«, papa Honorije III. nije još smatrao potrebnim da ovoj misiji dade neko protivuheretičko obilježje.¹⁰ Ni kasnije nije on — kao njegov suvremenik, splitski arhidakon Toma — osuđivao omiške gusare zbog krivovjerja, nego samo zbog njihova štetnoga »poganskog običaja«.¹¹ Ali je uskoro zatim, 3. XII. 1221., pozvao legata da svoju djelatnost proširi i na Bosnu, gdje — kako je čuo — primaju heretike i dopuštaju im da otvoreno propovijedaju svoje bludnje.¹² Tako je s istim obrazloženjem, kao i g. 1200., Rimska kurija opet pokrenula pitanje hereze u Bosni, ali ga taj put nije više povezivala s pojavom heretika u susjednoj Dalmaciji.

Premda je nastojala, da legatu osigura moralnu i materijalnu, pa i oružanu, pomoć ugarskog dvora i episkopata, a nešto kasnije i dubrovačke crkve, čiji je nadbiskup bio neposredni starješina katoličke »ecclesiae bosnensis«,¹³ nije u tome uspjela. Ugarska je tada proživlja-

⁸ Cum igitur in terra nobilis viri Culini bani quorundam hominum multitudo moretur, qui de dampnata Catharorum heresi sunt vehementer suspecti et graviter infamati... (Inocencije III. svojim legatima u Bosni 21. XI. 1202.) Smičiklas, o. c. III, 1905, str. 14.

⁹ ...da mu (kralju Tvrtku II.) se opravi što bude poručiti i narediti u svom listu pod svojom običanom pečatju koi bude upisao pr'd redovnici rim'ske vjere ili vjere bosanske... (1442). M. Pucić, Spomenici srbski II, 1862, str. 105.

¹⁰ Smičiklas, o. c. III, str. 192 (19. IV. 1221). — U pismu Splićanima 13. IV. i. g. papa izričito napominje, da »Sclavi et Dalmatini, koje optužuje zbog gusarenja, censeantur nomine christiano« (ib. III, str. 191).

¹¹ ...quod inhabitatores castri Almisiensis... paganorum more uniuersa uastantes... (12. III. 1222). Smičiklas, o. c. III, str. 210.

¹² ...sicut audivimus, in partibus Bosnie tamquam in cubilibus structio-num heretici receptati... Smičiklas, o. c. III, str. 196.

¹³ Smičiklas, o. c. III, 198—199 i 209—210.

vala jednu od najtežih kriza u svome političkom razvoju i potpuno se oglašila papinu pozivu. Na temelju pisama, koja su potekla iz papinske kancelarije, ne može se pouzdano utvrditi ni to, da li je barem sam Akoncije izvršio povjerenu mu misiju. Posljednjih dana mjeseca svibnja 1222. boravi on u Zadru, na koncu listopada u Dubrovniku, krajem godine u Zadru, a 27. srpnja 1223. spominje se posljednji put kao papin legat u Splitu.¹⁴ Nije poznato, što je dalje radio, ali 15. V. 1225. piše papa o njemu kao pokojniku.¹⁵

Samo splitski arhidakon Toma tvrdi na dva mjesta svoje historije izričito, da je Akoncije bio u Bosni. Premda mu kronološka veza među tadašnjim događajima nije jasna, a ni datum Akoncijeve smrti ne donosi tačno, ipak ističe, da je legat »mnogo vremena« radio u Bosni na istrebljivanju heretika i da je ondje, shrvan naporima, i umro.¹⁶ Farlati je odatle zaključio, da je Akoncije već 1222. doista otišao u Bosnu i ondje proboravio gotovo tri godine, a da je umro 1224. ili 1225.¹⁷ Rački je naprotiv isprva mislio, da je Akoncije »još iste godine« — t. j. 1222., prema arh. Tomi — preminuo u Bosni, ali je kasnije, u komentaru Tominoj Historiji, ovu pogrešku ispravio.¹⁸ Čorović je najzad, pobijajući prvobitno mišljenje Račkoga, ustvrdio, da se Akoncije samo malo vremena zadržao u Bosni. On »tamo počeo rad — kaže Čorović — ali se naskoro razboli i vrati natrag u Dalmaciju«.¹⁹

Usporedimo li sprijeda navedene datume iz Akoncijeva oskudnog itinerara, očigledno je, da mu je u toku 1222. i u prvoj polovici 1223. preostajalo u najboljem slučaju svega nekoliko mjeseci za boravak u Bosni, i da s većim vremenskim razmakom u tom pogledu možemo možda računati tek poslije srpnja 1223. Ova vremenska određivanja ne bi bila sama po sebi osobito važna. Rački je opravdano istakao, da »kratko djelovanje Akoncijevo u Bosni nije imalo ostaviti iza sebe mnogo tragova«.²⁰ Prepušten potpuno sebi i svojim slabim silama — njegovu slabo zdravlje ističe arh. Toma — Akoncije se napokon obrati na kaločkog nadbiskupa, potičući ga na odlučnu borbu protiv bosanskih heretika. Iz papina pisma spomenutom nadbiskupu od 15. V. 1225.²¹ može se zaključiti — kao što je to uradio Perojević²² — da je Akoncije pomišljao pritom na križarsku vojnu, o kojoj se bez uspjeha doista radilo sve do 1227. Uza sve to je Rački dopustio mogućnost, da je za

¹⁴ Usp. Smičiklas, o. c. III, str. 212, 217, 218 i 229—230.

¹⁵ Smičiklas, o. c. III, str. 242.

¹⁶ Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana (iz. F. Rački). MSHSM 26, 1894, str. 103: »Interea legatus Acontius in Bosnam profectus pro exterminandis hereticis multo ibi tempore laboravit. Erat autem corpore imbecillis, sed zelo catholice fidei validus propugnator. Cum ergo forti fuisset languore correptus, ad extrema perveniens, totum se domino commendavit. Ibique sue uitae cursum feliciter peregit anno domini millesimo CCXXII.«

¹⁷ D. Farlati, Illyricum sacrum IV, 1769, str. 47; usp. takodjer III, str. 253.

¹⁸ o. c., str. 103—104 (bilj. d).

¹⁹ Historija Bosne I, 1940, str. 191.

²⁰ Bogomili i Patareni, Rad VII, 1869, str. 149.

²¹ Smičiklas, o. c. III, str. 242—243.

²² Napretkova Povijest Bosne i Hercegovine I, 1942, str. 217

vrijeme Akoncijeve akcije u Bosni »imao biskup bosanskih Patarena otići iz zemlje i prići jednovjercem u južnu Francezku«,²³ a Kniewald, koji se priklonio ovom »nagađanju« — izraz potječe od njega — otišao je u tom pravcu još dalje i pretpostavio daljnju mogućnost, da se radi o biskupu Bratoslavu, koji se spominje u jednom spisu iz 1251.²⁴

Podlogu za ta domišljanja dalo je pismo papina legata Konrada u Francuskoj od 2. srpnja 1223.,²⁵ o kojem je pismu još Farlati tvrdio, da se odnosi na Bosnu.²⁶ Ono bi, prema tome, poduprto podacima o Akoncijevoj djelatnosti u Bosni, trebalo dokazati, da su katari i patareni na Zapadu »u načelniku crkve bosanske štovali starješinu one crkve, koja je najbliža vrelu njihove vjere, iztičući na balkanskom poluotoku, te stoga ovu vjeru najčistije sačuvala« (Rački).²⁷ Na svaki način smatra Rački »jasnim«, da — uz Sacchonija, kojega spis datira ispravno oko 1250. — upravo ovo pismo potvrđuje, »da je bosanska crkva patarenska već u trećem desetku XIII. stoljeća spadala u sastav bogomilskih, patarenskih i katarskih crkava«. ²⁸

U ovom pismu, koje se sačuvalo u spisu *Chronica Anglorum* suvremenog Matije Parižanina (*Parisiensis*), legat Konrad saziva crkvenu sinodu u Sensu sa zadaćom, da poduzme hitne mjere protiv pojačane djelatnosti heretika. Među ostalim izvještava, da »in finibus Bulgarorum, Croatiae et Dalmacie, iuxta Hungarorum nationem« stanuje heretizarh, »quem heretici Albigeneses papam suum appellat« i kome »confluunt heretici Albigeneses, ut ad eorum consulta respondeat«. Zatim odmah nastavlja, da je tom »antipapi« njegov namjesnik, heretički biskup Bartolomej (Cartès, prema Schmidtu), odstupio svoje sjelo u Porlosu. Iz stilizacije pisma ne razabire se jasno, da li su Albigenzi tražili savjeta u tog antipape još prije nego što je došao u Francusku, ali je podatak o njegovu dolasku onamo dovoljno jasan.

Na pitanje, odakle je antipapa došao, mišljenja se u nauci razilaze već više od jednog stoljeća, što dokazuje, da podatak izvora nije, usprkos svemu geografskom određivanju, dosta precizan. Uz mišljenje Farlatija, da opis zemalja u njemu upućuje na Bosnu, koja leži »gotovo u sredini između ovih zemalja«, pristali su bez kolebanja F. Ks. Pejačević,²⁹ Rački,³⁰ I. Döllinger,³¹ Kniewald³² i Sclovjev.³³ Petranović je,

²³ o. c. VII, str. 164.

²⁴ o. c., str. 55—56.

²⁵ U ovoj se raspravi služim izdanjem O. Raynald a, *Annales ecclesiastici* (nastavak Baronija) XIII, 1646, str. 227, jer mi najnovije izdanje u MGH, SS 28, 1888, nije bilo pristupačno. Tekst se ovdje razlikuje u nekim neznatnijim pojedinostima od izdanja u Farlatija, o. c. IV, 47, i Smičiklasa, o. c. III, str. 227. Znatnija je razlika između posljednjega i prethodnih, što Smičiklas mjesto: (in finibus) *Bulgarorum* donosi oblik *Bulgarie*.

²⁶ o. c. IV, 1906, str. 47.

²⁷ o. c. VII, str. 164.

²⁸ *Ib.*, str. 164.

²⁹ F. X. Pejačević, *Historia Serviae*, 1799, str. 381.

³⁰ o. c. VII, str. 164.

³¹ o. c. I, str. 201.

³² o. c., str. 55. »Prema ovim podacima već je krajem prve četvrti 13. st. postojao patarenski 'papa'... vjerojatno upravo u Bosni...«

oslanjajući se na jedno mjesto u Schmidta, primio ovo mišljenje s velikom suzdržljivošću.³⁴ Ali ni sam Schmidt nije bio sasvim načistu sa smještajem spomenute zemlje; on je na jednome mjestu svoga djela zaključio, da se radi o Bosni, a na drugom — o Bugarskoj.³⁵ Potonje mišljenje zastupali su N. Osokin³⁶ i J. Ivanov,³⁷ a u novije vrijeme J. Guiraud,³⁸ St. Runciman³⁹ i Dm. Obolensky.⁴⁰ Za razliku od drugih, Čorović je izbjegao svaku točniju lokalizaciju.⁴¹

Nije dakako u pitanju brojčani odnos jednih ili drugih, nego činjenica, da podatak — govori li sam za sebe — doista dopušta različita tumačenja. Izraz »in finibus« ne označava stanovitu zemlju unutar nekih granica, niti nameće potrebu da pribjegnemo neodređenom pojmu »podkrajeva«, kao što to čini Rački. Pa ni riječi »iuxta Hungarorum nationem« ne treba, po primjeru Račkoga, nužno prevesti izrazom: »na medi Ugarske«. Riječ finis upotrebljavala se u svom pluralnom obliku vrlo često u značenju zemlje ili države, pa je tako i sam Rački jednom prilikom shvaća.⁴² Podatak prema tome govori o »zemljama Bugara, Hrvatske i Dalmacije, kraj ugarskog naroda«, kao prebiva- lištu heretičkog pape.

Nije zacijelo slučajna pojava, da se u tom podatku, ma koliko on bio neodređen, spominje na prvome mjestu upravo Bugarska. Prema Sacchonijevo svjedočanstvu postojale su još i u sredini XIII. stoljeća »bugarska« i »dragovička« crkva, koje su dualistički heretici na zapadu smatrali izvorom cijelog pokreta. Ondje je upio nauku dosljednog dualizma carigradski »papa haereticorum« Nicetas, koji je g. 1167. uspio da privremeno predobije zapadne dualiste za svoje učenje; odatle je uskoro zatim došao Petracus, koji je u jednom dijelu talijanskih pata-rena opet uspostavio umjereni dualizam, a pri kraju XII. stoljeća je biskup Konkorićana Nazarije boravio kod starješina »crkve bugarske« i vratio se odatle s rukopisom, grčkim ili crkvenoslovenskim, Tajne knjige (poznate i pod naslovom: Liber sancti Johannis), koja predstav-lja jedan od tako rijetkih spisa nesumnjivo dualističkog podrijetla.⁴³ Sve to upućuje barem na oprez pri tumačenju spomenutog podatka.

³³ Postanak i propast »Bosanske crkve«, Prosvjetni radnik II, Sarajevo 1947, br. 6, str. 13.

³⁴ Bogomili. Crkva bosanska i krstjani, 1867, str. 103—104.

³⁵ o. c. I, str. 290, i II, str. 147.

³⁶ Istorija Albigojcev i ih vremena II. Pervaja inkvizicija i zavoevanie Languedoca Francuzami (ćir.), Kazanj 1872, str. 95.

³⁷ Bogomilski knigi i legendi, 1925 (ćir.), str. 30. Zaključujem tako iz Ivanovljevih riječi: »Na čelo na balgarskite bogomilski episkopi stojal edin varhoven episkop, kogoto zapadnoevropejskite dokumenti naričat »papa'«.

³⁸ Histoire de l'Inquisition au moyen âge, 1935, str. 233.

³⁹ The Medieval Manichee, 1947, str. 187.

⁴⁰ o. c., str. 246.

⁴¹ o. c., str. 192.

⁴² o. c. VII, str. 91.

⁴³ O tim vezama između Bugarske i zapadnih dualista usp. Obolensky, o. c., str. 288—289, i Ivanov, o. c., str. 60—72 (o Tajnoj knjizi, čiji latinski tekst Ivanov donosi na str. 73—87). — O Tajnoj knjizi i njezinu dovođenju u vezu s Bosnom pisat ću drugom prilikom, jer rukopis, koji pritom dolazi u obzir, potječe iz XIV. stoljeća.

Taj je oprez utoliko potrebniji, što hipoteza o bijegu bosanskog biskupa na Zapad u vrijeme Akoncijeve misije pokazuje više osjetljivih praznina. Glavnu smo upoznali: neuspjeh same misije. Ali ona nije jedina. Ako se uzme na um, da je pismo legata Konrada datirano 2. srpnja 1223., a da se Akoncije 27. i. mj. nalazio u Splitu, gdje je trebao da preda palij nadbiskupu Guncelu, onda bi tobožnji bijeg bosanskog biskupa morao uslijediti najkasnije u prvoj polovici 1223. Time se vrijeme, koje preostaje za Akoncijevu djelatnost u Bosni, znatno smanjuje i čini spomenutu hipotezu još manje vjerojatnom.

Osim toga, posljednji trag mogućnosti oduzima toj hipotezi činjenica, da je do 30-ih godina postojala u Bosni katolička biskupija pod jurisdikcijom dubrovačkog nadbiskupa, koja je već otprije imala redovnički karakter i dobivala hijerarhiju iz redova svojih »krstjana«. Pokraj nje nije moglo biti mjesta nekoj posebnoj heretičkoj crkvi na čelu s biskupom ili »djedom«. S obzirom na to, neodrživost spomenute hipoteze pogotovu jasno pokazuje Kniewaldova pretpostavka o biskupu Bratoslavu kao bjeguncu.

Bratoslav je jedini »episcopus Bosnensis«, kojemu je ime zasljeđeno pouzdanim dokumentom iz g. 1251.⁴⁴ Tada dubrovački nadbiskup potkrijepljuje na Rimskoj kuriji svoja prava na nekadašnje područje dubrovačke crkve uz ostalo i ispravom o posvećenju (carta consecrationis) biskupa Bratoslava. Ne ulazeći u pitanje, od kakve bi koristi moglo biti nadbiskupu osvježavanje nedaleke uspomene na jednoga svoga sufragana, koji je postao katarskim papom, dovoljno je konstatirati, da se vrijeme Bratoslavljeva episkopata ne može sigurno odrediti ni jednim drugim vremenskim podatkom osim g. 1233. kao terminom post quem non. Te je godine biskup, izabran od »krstjana«, skinut sa svoje časti i zamijenjen dominikancem Ivanom Wildeshausenom, koga je papa imenovao.⁴⁵

Preostaje najzad, da se ispita istinitost razmatranog podatka s obzirom na tvrdnju o papi dualističkih heretika. Premda je još nedavno Dm. Angelov bez ikakva razloga ustvrdio, da se »opći rukovodilac (sic!) bogomilskih bratstava i općina birao sad između bugarskih sad između bosanskih i hrvatskih bogomila«,⁴⁶ izvorna građa dopušta da se o tome donese konačno rješenje. Uza sve to, što se u inkvizitorskim spisima od XI.—XIV. stoljeća pojavljuje tu i tamo po koji podatak o heretičkom papi, koji se ponekad smješta u neku određenu zemlju, ponajviše negdje u Italiji ili Francuskoj, u nauci je prevladalo negativno mišljenje, koje je još Schmidt potkrijepio s dovoljno dokaza.⁴⁷ Rački je to mišljenje izrazio riječima, da »ništa ne nalazimo u nauci sljedbe ili u ustroju njezine obćine, što bi nas izdaleka opunovlastilo na zaključak, da su crkve njezine priznavale zajedničku glavu, ili da je bud koji njezinih biskupa stajao svim ostalim na čelu s pravom prvostolnika.

⁴⁴ S mič i k l a s., o. c. IV, str. 460 (11. X. 1251).

⁴⁵ Ib. III, str. 379—380 (30. V. 1233).

⁴⁶ Bogomilstvoto v Bălgarija, 1947 (ćir.), str. 70.

⁴⁷ Usp. osobito Guirauda, o. c., str. 232—234.

Ona se viest porodila iz analogije prema primatu u katoličkoj crkvi...⁴⁸ Ta bi se konstatacija odnosila dakako i na bosanskog herezijarha, kad bi pretpostavka o njegovoj egzistenciji mogla podnijeti težinu naučne kritike.

II.

Postoji, međutim, dokumenat, koji kao da govori protiv gornjeg zaključka. To je bula pape Inocencija IV. od 19. VIII. 1244., upravljena ugarskom kleru, koja se po mišljenju K. Jirečeka i drugih istaknutih čeških povjesničara odnosi na Bosnu, a kojoj naša historiografija nije dosad uopće obraćala pažnje.

Da se ispravno ocijeni ovaj izvor, potrebno je uzeti u obzir razvoj odnosa između Rimske kurije i Bosne poslije Akoncijeve misije i napose g. 1244. To je razdoblje ispunjeno događajima, koji su u mnogom odredili historijsku sudbinu srednjovjekovne Bosne. Poslije Akoncijeve neuspjeha propao je uskoro i plan kaločkog nadbiskupa, da se dočepa svjetovne vlasti nad Bosnom. Donacija kralja Andrije II., kojom mu je na vječna vremena darovao Bosnu (u užem smislu riječi, to jest središnju Bosnu), Sol i Usoru, i koju je 15. V. 1225. potvrdio i sam papa, nije se mogla provesti u život.⁴⁹ Sedam godina kasnije Kurija je ponovo pokušala da, ne birajući sredstava, osigura zauvijek stvar katolicizma u Bosni. Tako je 1233. smijenjen dotadašnji biskup i postavljen drugi iz reda dominikanaca, koji su također dobili pristup u zemlju. Biskupija je trebala da bude preuređena po uzoru drugih dijeceza na Zapadu: da dobije katedralnu crkvu, kaptol i desetinu, a izvori dopuštaju također mogućnost da se s razlogom pretpostave i dublje promjene u organizaciji crkve i u njezinim obredima.⁵⁰ Posljedica je tih reformama bio otpor, koji je zemlju od jeseni 1234. do 1237. izložio udarcima križarskog rata. Kad je Bosna najzad bila pokorena, izgledalo je, da će izgubiti i svoju političku samostalnost, jer je papa 9. VIII. 1235. potvrdio donaciju Andrije II., koji je Bosnu odstupio neposrednom pobjedniku — svome mlađem sinu, slavonskom hercegu Kolomanu.⁵¹

Ali se Bosna nije ni tada potpuno primirila. Još u toku 1238. uzima papa pod svoju zaštitu križare, koji odlaze u Bosnu,⁵² bosanski biskup dobiva potkraj 1239. Đakovo u Slavoniji, koje će postati njegovim trajnim sjedištem,⁵³ a kaločki nadbiskup iseljava heretike i učvršćuje novu vlast podižući utvrđenja na prikladnim mjestima.⁵⁴

Svi su ti naponi ostali uzaludni. Godine 1240. ban Matej Ninoslav opet se pojavljuje kao »veliki ban bosanski« i posjećuje sa svojim »boljarima« Dubrovnik, kome obećaje zaštitu u slučaju rata s raškim

⁴⁸ o. c. X, str. 185.

⁴⁹ Smičiklas, o. c. III, str. 243.

⁵⁰ O tim promjenama u crkvenom životu Bosne 30-ih godina XIII. stoljeća pisat ću opširnije na drugom mjestu.

⁵¹ Smičiklas, o. c. III, str. 443.

⁵² Ib. IV, str. 67—68.

⁵³ Ib. IV, str. 93—94.

⁵⁴ Ib. IV, str. 322 i 297.

kraljem. Provala Mongola 1241. i 1242., koja je Ugarsku znatno oslabila, osigurala ga je na neko vrijeme od novih neprijateljstava. Ban se, štaviše, 1243. upleo u borbu protiv kraljeve stranke u Dalmaciji, pošto je u Splitu bio izabran knezom. Tek tada se položaj iz temelja promijenio. U toku mjeseca srpnja 1244. kralj Bela IV. je uspio da svlada i protivnike u Dalmaciji i bana Ninoslava. Podatak arh. Tome,⁵⁵ da je on u isto vrijeme poslao vojsku pod banom Dionizijem protiv Splićana, a drugu protiv bosanskog bana, potvrđuje činjenica, da je Bela u drugoj polovici lipnja boravio u Glažu na granici Usore⁵⁶ i da je 20. srpnja izdao ispravu, kojom je bosanskom biskupu potvrdio sve dotadašnje darovnice.⁵⁷ Učinio je to dan kasnije, nego što je ban Dionizije 19. srpnja završio rat u Dalmaciji mirom, koji je sklopljen između Trogira i Splita, s isključenjem splitskih saveznika, među kojima se dakako nalazio i ban Ninoslav kao splitski knez.

Iz teksta Beline isprave proizlazi, da joj je neposredno prethodio također mir s Bosnom. Ona je doduše zadržala razmjernu samostalnost pod svojim banom i vrhovnom vlašću ugarskog kralja, ali je u crkvenim poslovima bila prinudena da prizna sve organizacione promjene, koje su izvršene poslije 1233. Bosanski biskup i kaptol snabdjeveni su zemljišnim posjedima, koji su izuzeti ispod svjetovne sudbenosti i oslobođeni od banskih dažbina, a ubiranje crkvene desetine uređeno je po uzoru na ugarske biskupije.

Od toga vremena nema u poznatim izvorima traga nekoj akciji Rimske kurije do g. 1246., kada je ona pristupila ispitivanju molbe, kojom je kaločki nadbiskup opet pokrenuo pitanje jurisdikcije nad bosanskom biskupijom.⁵⁸ Ta je akcija 1247. završena konačnim podvrgavanjem katoličke »ecclesiae bosnensis« pod kaločku crkvu.⁵⁹

Upravo u tom razdoblju bosanske povijesti od 20. VII. 1244. do 20. VII. 1246., kada se papa u stvari molbe kaločkog nadbiskupa Benedikta obraća opatu benediktinskog samostana sv. Martina u Pannonhalmi, treba da — prema mišljenju čeških povjesničara — nađe svoje mjesto i spomenuta bula Inocencija IV. od 19. VIII. 1244.

Bula se nije sačuvala u originalu niti u registama Vatikanskog arhiva. Potthast je u sv. II, 972, svojih regesta bilježi samo intitulacijom i formulom datiranja prema izdanju J. Fella, *Rerum Anglicarum scriptorum veterum* tomus I, 1684. Neko starije izdanje nije mi poznato, ali postoji novije, koje je 1864. priredio H. R. Luard u djelu *Annales Monastici* I. i koje je F. Palacký 1868. prešampao u raspravi: »O stycích Valdenských se sektami v Čechách«.⁶⁰ Palacký je tom prilikom napomenuo, da je formulu isprave, »koja« dokazuje da je (isprava) namije-

⁵⁵ o. c., str. 195.

⁵⁶ Smičiklas, o. c. IV, str. 233.

⁵⁷ Ib., str. 236—240.

⁵⁸ Ib., str. 297—298.

⁵⁹ Ib., str. 322—323.

⁶⁰ Časopis Českého Museum 1868. Služim se izdanjem u F. Palackého *Spisy drobné* II, s. a., str. 340—364 (v Dílo F. Palackého, III, 115—144).

njena češkom biskupu«, objelodanio već prije poznati njemački historičar W. Wattenbach.

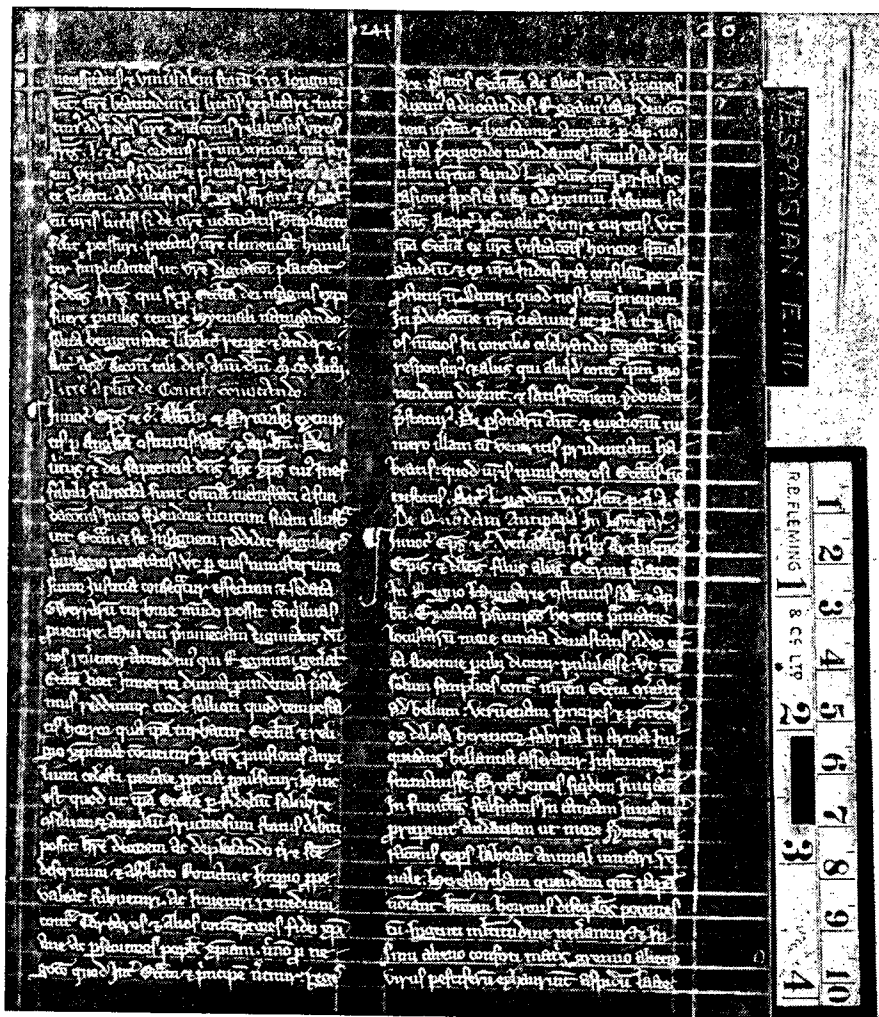
Wattenbach je, naime, u Gradskoj knjižnici u Lübecku pronašao rukopis XV. stoljeća, koji je 1449. kupljen u Erfurtu. To je zbirka epistola, od kojih jedna skupina sadržava samo predloške za »stilsko vježbanje« i od kojih se mnoga pisma odnose na husitsko pitanje 1421., iako su i ona sva napisana »u istoj maniri i nisu nimalo sadržajna«. Kako ima i nekih naknadno unesenih pisama, posljednje potječe iz g. 1456. Na fol. 154' našao je Wattenbach »među pismima iz XIII. stoljeća« prijepis jednog papina pisma, koje je po citiranim riječima njegova početka i svršetka — ostalo je dao samo u regestu — doista istovjetno s pismom iz Burtonskog samostana u sjever. Engleskoj (danas u Britanskom muzeju).⁶¹

Prije nego što prijedem na razmatranje samog teksta i njegove sudbine u historiografiji, donosim ovdje tekst prema fotografskom snimku prijepisa u rukopisu Burtonskog samostana, koji — kako pokazuje priloženi faksimil — sadržava različitu građu i potječe vjerojatno iz XIII. ili najkasnije početka XIV. stoljeća. (Prijepis ima naslov: De quodam antipapa in Hungaria.)⁶²

»Innocentius, episcopus etc. venerabilibus fratribus archiepiscopis, episcopis et dilectis filiis aliis ecclesiarum prelatibus in regno Hungarie constitutis salutem et apostolicam benedictionem. Excecata presumptio heretice prauitatis, locustarum more cuncta deuastans, adeo circa Boemie partibus dicitur pullulasse, ut non solum simplices contra matrem ecclesiam conuertat ad bellum, verum etiam principes et potentes ex dolosa hereticorum fabrica in arma iniquitatis bellantia asserrantur informiter formauisse: protrahentes siquidem iniquitatem in funiculis falsitatis in tantam inmanitatis proruperunt audaciam, ut more simie, que rationis expertis laborat animal imitari rationale, heresiarcham quendam, quem papam nominant, habentem horrores discipulos potentes, cum ingenti multitudine uenerantur, et in sinu alieno confoti matris gremio alieno virus pestiferum exhaustiunt aspidum, lacte doctrine simplicis conculcato. Volentes igitur inualescentis morbi corruptele adhibere antidota sanitatis, ne ipsorum sermo, qui serpit ut cancer, membra occupet saniora, illius auctoritate confisi, cuius vices gerimus, qui ligandi plenam nobis contulit potestatem, excommunicamus et anathematizamus heresiarcham, quem Boemi papam vocent, cum discipulis falsitatis, ac utriusque sexus hereticos in Boemie regno constitutos, fautores, receptatores et defensores eorum: vobis per apostolica scripta precipientes districte, quatenus ipsos excommunicatos in terris uestris et diocesibus publice denuntietis et faciatis ab omnibus

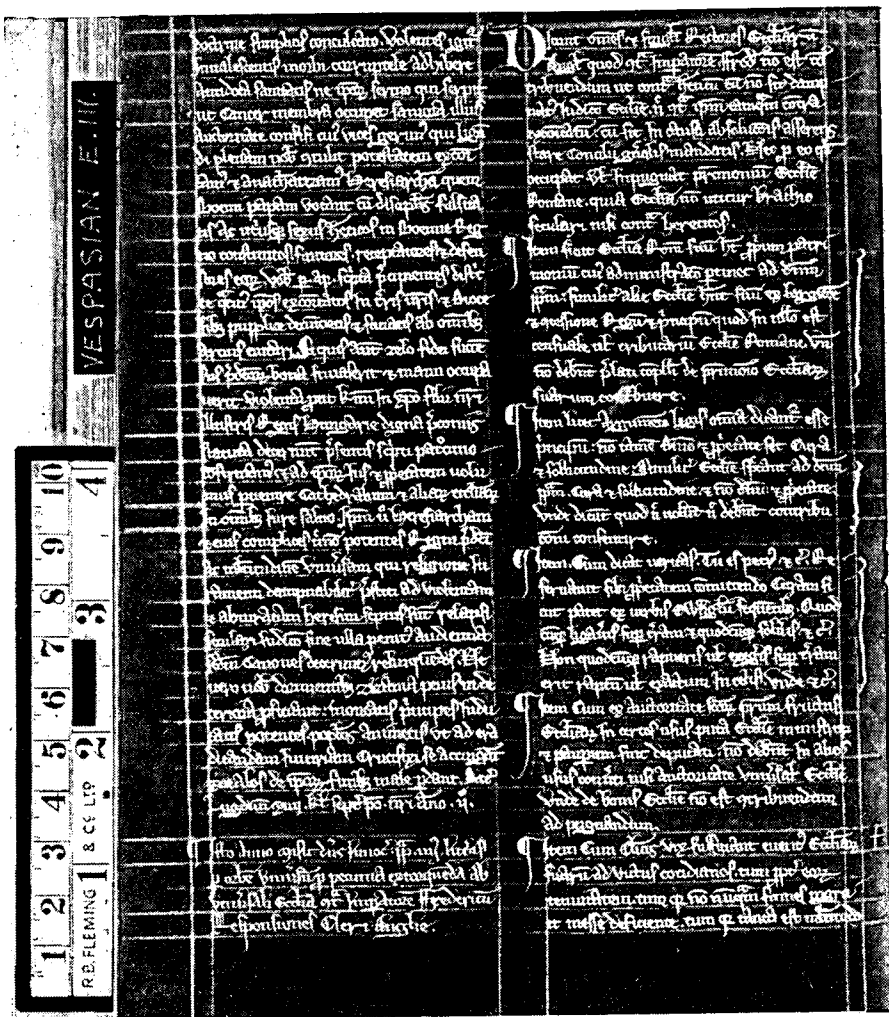
⁶¹ Dr. W. Wattenbach, Notizen aus Handschriften der Stadtbibliothek zu Lübeck. (Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. I, 1851, str. 382—384.) U bilješci Wattenbacha (str. 384) nema formule, o kojoj govori Palacký. Wattenbach ovako rezimira sadržaj bule: »... Schreiben eines Papstes an einen Bischof, dass er die Ketzler in Böhmen mit ihrem heresiarcha, den sie papa nennen, in den Bann gethan habe, was er ihm bekannt zu machen befiehlt; das Benehmen des Königs von Böhmen wird gerühmt.«

⁶² Smatram ugodnom dužnošću, da se i na ovom mjestu najsrdačnije zahvalim gđji. Phyllis Auty, asistentu sveučilišta u Londonu, što mi je dobavila spomenute snimke.

Slika 2 i 3. Prijepis bule Inocencija IV. od 19. VIII. 1244. u jednom

arctius euitari. Si quis autem zelo fidei succensus predictorum bona inuaserit et manu occupauerit violenta, prout carissimi in Christo filii nostri illustris regis Hungarie digna praeconiis statuta decernunt, presentis scripti patrocinio confirmamus, et ad ipsorum jus et proprietatem uolumus peruenire, cathedralium et aliarum ecclesiarum in omnibus jure saluo. Ipsum vero heresi-archam et eius complices, nec non potentes regni predicti, ac multitudinem universam, qui religione juramenti dampnabiliter praestiti ad violentam et abiuratam heresim sepius sunt relapsi, seculari iudicio sine ulla penitus secundum canones decernimus relinquendos. Ne uero uobis dormientibus zizania peius in deteriora proficiant, moneatis principes, inducat is potentes, populos

rukopisu iz Burtonskog samostana (danas u Britanskom muzeju)

animetis, vt ad eradicandam iniuriam Crucifixi se accingant et malos de ipsorum finibus male perdant. Dat. Lugduni, XIV Kal. Sept. pontificatus nostri anno secundo.◀

Papa je dakle doznao, da se u češkim zemljama hereza toliko proširila, da je protiv crkve digla ne samo priprosti puk nego i mogućnike. Tamošnji heretici imaju štaviše herezijarha, koga nazivaju papom i koga on — zajedno s njegovim učenicima, sljedbenicima i zaštitnicima — udara crkvenim prokletstvom. Obavještavajući o svemu tome ugarski episkopat, poziva ga, da ovu anatemu objavi, i nalaže, da se protiv

spomenutih heretika primijene sva sredstva svjetovne vlasti, pa i nasilno oduzimanje zemljišnog imutka.

Kako papa ne kaže izričito, o kakvim se to hereticima radi, a kako prvu najbližu vijest iz g. 1257. o hereticima u Češkoj Palacký opravdano povezuje s Valdenzima, kojih je utjecaj u razvoju kasnijih českih sekta tako očigledan, on je zaključio, da podatak o papi i njegovim moćnim zaštitnicima upućuje na herezu katar. Premda je to jedino poznato svjedočanstvo, koje bi se odnosilo na pojavu dualističkih heretika u Češkoj, Palacký nije izrazio nikakve sumnje u njegovu vjerodostojnost. Uzimajući u obzir dugogodišnje borbe između papi privrženoga Václava I. i češke gospode, sklone caru, koja su kralja 1248. čak privremeno skinula s prijestolja, smatrao je, da se »cijela ta pojava — načinom koji nam dakako nije više poznat — upletala u poznate velike sukobe između carstva i papinstva u to doba.«⁶³ Uz to je mišljenje pristao također V. Brandl,⁶⁴ a prihvatio ga je i Rački.⁶⁵

Ali je već 1876. K. Jireček, ne ulazeći dublje u to pitanje, samo uzgred napomenuo, da se razmatrana isprava »odnosi na Bosnu, a nikako ne na Češku.«⁶⁶ Isto je stanovište zauzeo 1911. V. Novotný,⁶⁷ kome se 1914. pridružio M. Weingart.⁶⁸ K. Krofta se 1915. zadovoljio konstatacijom, da je Palacký u spomenutoj raspravi sabrao »glavne vijesti o hereticima u Češkoj u predhusitsko doba, koje se u većini vjerojatno odnose na Valdenze«,⁶⁹ a V. Chaloupecký nije u svome prilogu o Valdenzima 1925. izrazio ni tu rezervu.⁷⁰ Nije mi poznato, da li je koji od českih povjesničara pisao opširnije o tome pitanju; spomenuti pisci ne navode nikakav poseban rad.

Međutim, tekst isprave isključuje svaku sumnju o tome, da se doista odnosi na Češku. U njemu se papa doduše ne obraća »nekom biskupu«, kako tvrdi Wattenbach na osnovu lübečkog prijepisa, niti »hvali držanje českoga kralja«, ali je za rješavanje ovog pitanja odlučna činjenica, da je Wattenbach jasno pročitao one riječi u ispravi, koje govore o hereticima i njihovu tobožnjem papi u Češkoj. A naš tekst je upravo u tom pogledu vrlo pouzdan. U njemu se ne upotrebljava samo oblik Boemia (u gen.), koji u skrajnjem slučaju dopušta mogućnost, da je nastao krivim čitanjem imena Bosnia, nego i oblik Boemi (pl.), koji ni u kom slučaju nije prepisivač mogao izvesti iz riječi Bosnenses. Prema tome, postoje dva prijepisa, kojih međusobnu

⁶³ O. c., str. 344 (121).

⁶⁴ Uvaha o spisu »O stycích a poměru sekty Valdenské k něknejším sektám v Čechách. Psal dr. F. Palacký«. (Časopis Matice Moravské I, 1869, str. 78—93.)

⁶⁵ O. c. VII, str. 165 i bilj. 2 na istoj strani.

⁶⁶ Dějiny Bulharů, 1876, str. 179, bilj. 6.

⁶⁷ U jednoj recenziji u Český Časopis Historický XVII, 1911, str. 365.

⁶⁸ Počátky bogomilství, prvního opravného hnutí u Slovanů, Slovanský Přehled XVI, 1914, str. 9, bilj. 2.

⁶⁹ Novější badání o Husovi a hnutí husitském, Český Časopis Hist. XXI, 1915, str. 76—77.

⁷⁰ K dějinám Valdenských v Čechách před hnutím husitským, ib. XXXI, 1925, str. 369—382.

vezu ne možemo doduše slijediti u pojedinostima, ali koji su nastali u različito vrijeme na različitim mjestima, a podudaraju se nesumnjivo u osnovnim podacima.

Isprava se povrh svega ne može po svome sadržaju dovesti u sklad s ostalim vijestima, koje su nam se sačuvale o događajima u Bosni iz toga vremena. Tek što je vojni pohod Bele IV. završen pobjedom, koja je, uz ostalo, osigurala interese katoličke crkve u Bosni — što dokazuje kraljeva isprava od 20. srpnja 1244. —, papa bi već mjesec dana kasnije, 19. kolovoza i. g., opet pozivao na odlučne mjere protiv bosanskih heretika. Podatak u Račkoga, prema kome se kralj »tuži bar g. 1244, da je u Bosni opačina krivovjerska tako silno mah preotela, da imade u onih stranah veoma malo revnovatelja i štovatelja prave vjere«, ⁷¹ potječe iz isprave od 20. VII. i odnosi se na događaje, koji su prethodili darivanju đakovačkog vlastelinstva bosanskom biskupu. Podatak u Farlatija, prema kome je Bela IV. na poticaj pape progonio 1245. heretike u Bosni, nije ispravno datiran. ⁷² Raynald, kojim se je Farlati na tom mjestu poslužio, jasno govori o događajima, koji su se zbili tek g. 1247.

Pa i tada, kada je Rimska kurija ponovo digla zastavu križarskog rata protiv heretika u Bosni, nema u njezinim pozivima spomena o njihovu papi niti u njima na bilo koji način dolazi do izražaja neka veza s bulom od 19. VIII. 1244. Pošto je papa 3. VIII. 1246. poslao kaločkom nadbiskupu znak križa, ⁷³ a u pismu od 30. I. 1247. poticao kralja, da ustraje u pobijanju bosanskih heretika ⁷⁴ — u doba, kada se Bela zbog baštine Babenbergovaca upleo u rat na zapadu — u korespondenciji Rimske kurije nastaje oduži prekid. A kad se ona opet nastavlja pri kraju 1247. ili u početku 1248., ban Matej Ninoslav uspijeva da sukob svede u kolotečinu mirnog sporazumijevanja. Tek 1254., kada Ninoslav nije više bio živ, zaratio je Bela IV. protiv Bosne i njezinih heretika i uspio da je podloži svome znatno pojačanom utjecaju.

Uza sve to mogla bi pobuditi neko nepovjerenje činjenica, da se bulom od 19. VIII. 1244. papa obraća ugarskom episkopatu i potiče ga na odlučne korake protiv heretika u Češkoj, kojom tada vlada njegov vjeran privrženik. Palacký, koji je češku srednjovjekovnu povijest u svoje vrijeme najbolje poznao, nije u tome vidio nikakve smetnje, da ispravu uklopi u tok događaja u Češkoj četrdesetih godina. Učinio je to usprkos tome, što je neopravdano smatrao, da je papa pomišljao čak i na oružanu pomoć ugarskog kralja. Papa doduše spominje »regis Hungarie digna statuta« o postupku protiv heretika — zacijelo ne konkretno čeških nego heretika uopće — ali takav poziv nije ugarskom episkopatu upravio. Ostavljajući otvorenim pitanje, koliko istine ima u papinim obavještenjima, okolnost, da papa smatra upravo ugarski episkopat najviše zainteresiranim u tom pitanju, ne mora iznenaditi. Da je i na suprotnoj strani takav interes postojao, dokazuje pismo

⁷¹ O. c. VII, str. 158.

⁷² O. c. IV, str. 53.

⁷³ Smičiklas, o. c. IV, str. 298.

⁷⁴ lb. IV, str. 310—311.

olomoučkog biskupa Bruna papi Grguru X. iz g. 1273., u kome biskup izražava bojazan zbog heretika i shizmatika, kojima otvoreno pružaju zaštitu u — Ugarskoj.⁷⁵

*

Imajući na umu sve, što je sprijeda rečeno o pismu papina legata Konrada iz g. 1223. kao i mjestu, koje pripada buli pape Inocencija IV. od 19. VIII. 1244., nema sumnje, da se tvrdnja o nekim vezama između Bosne i zapadnih dualista u prvoj polovici XIII. stoljeća ne može potkrijepiti ni jednim pouzdanim podatkom. Pogotovu se pojava heretičkog pape u Bosni može smatrati samo plodom mašte i bezrazložnih domišljanja. Ni podatak u Rajnerija Sacchonija o »ecclesii Slavoniae« kao jednoj od katarskih crkava u sredini XIII. stoljeća ne može se s potpunom sigurnošću primijeniti na Bosnu, koja je tek od toga vremena i dobila svoju samostalnu »crkvu bosansku«. Uostalom, ni Sacchoni ne tvrdi, da između te crkve i ostalih katarskih crkava na Zapadu postoji ma kakva organizaciona veza ili međusobni dodir u obliku priznavanja nekog moralnog autoriteta — kako misli Rački —, osim uvjerenja o njihovu zajedničkom podrijetlu s Istoka.

BOSNIEN UND DIE WESTLICHEN DUALISTEN IN DER ERSTEN HÄLFTE DES XIII. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Der Verfasser bekämpft in diesem Aufsätze vor allem die Richtigkeit der Voraussetzung, die sich vorzüglich an ein Schreiben des päpstlichen Legates in Frankreich Konrad vom Jahre 1223 anknüpft, dass nämlich damals nach Frankreich ein Antipapa aus Bosnien übersiedelte. Im Zusammenhang damit stellt er auf Grund einer, diesem Aufsätze beigefügten Kopie (in Facsimile) aus dem British Museum fest, dass sich die Bulle Innocentius' III. vom 19. VIII. 1244, in welcher wieder von einem papa haereticorum die Rede ist, nicht auf Bosnien, sondern auf Böhmen bezieht. Nachdem auch die Angabe R. Sacchoni's (um 1250) über eine katharische »ecclesia Slavoniae« nicht ohne weiteres mit Bosnien in Beziehung gebracht werden kann, kommt der Verfasser zum Beschluss, dass die Annahme, nach welcher Bosnien in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts den organisatorischen oder moralischen Mittelpunkt der dualistischen Sekten im Westen darstellte, jeder Berechtigung entbehrt.

⁷⁵ Ap. Brandl, o. c., str. 81.